

PROCLAMAȚIA LUI AVRAM IANCU DIN 4 MARTIE 1849 ȘI INSTITUȚIONALIZAREA JUSTIȚIEI ROMÂNEȘTI ÎN ARDEAL

Ela Cosma*

Abstract: *The proclamation issued by general prefect Avram Iancu in Câmpeni on 4 March 1849 can be considered the „birth certificate” of the Romanian justice in Transylvania, defined, instituted and organized in the Land of Motz (Țara Moșilor) by the young lawyer (even if for a very short period of time). Our article critically presents the contents of the proclamation, as well as the Romanian juridical concepts and the Romanian legal institutions introduced by Iancu in spring and summer 1849, in the harsh context of the ongoing severe national defence war unfolded in the Western Carpathians (Munții Apuseni). Iancu’s appointment of tribune Ioan Sterca Șuluțiu and of Iosif Sterca Șuluțiu as primary judge (county judge) in Câmpeni (4 March 1849) and administrator of the Zarand county (May–July 1849) are also detailed and explained by means of several documents and letters dated January–July 1849. Based on the ethnohistorical research unfolded by Teofil Frâncu, George Candrea (1888) and Joe Gherman (1937) in the Land of Motz and the Western Carpathians, we finally analyse the village seats of law (scaunele satești) and community courts (judecătoriile comunale) pertaining to the Romanian consuetudinary law (Jus Valachicum) between 1849–1937.*

Keywords: Avram Iancu’s proclamation of 4 March 1849, Romanian justice in Transylvania, Romanian legal institutions, primary judge, village seats of law, community courts.

Introducere

La 4 martie 1849, aflat în „capitala” și cartierul său general de la Câmpeni, generalul și prefectul de oaste română Avram Iancu emite singura sa proclamație cunoscută, adresată „Fraților români!”. Această proclamație, nebăgată în seamă de cercetarea istorică românească, reprezintă însă – am putea spune – „certificatul de naștere” al justiției românești în Transilvania, definită, instituită și organizată în Țara Moșilor de fostul cancelist și proapătul absolvent al examenului de avocatură.

Actul autograf original al proclamației, pierdut astăzi, este semnat de Iancu *manu propria*, tocmai în aceeași zi în care împăratul Franz Joseph emite la Olmütz constituția liberală octroiată din 4 martie 1849.

* Cercetător științific I, dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca; e-mail: ela_cosma@yahoo.com; <https://orcid.org/0000-0001-6898-2459>

Contextul proclamației lui Avram Iancu (4 martie 1849)

Valabilă pentru toate țările și popoarele din Imperiul Austriac, noua constituție proclamă explicit egala îndreptățire a popoarelor și recunoaște în cadrul monarhiei mai multe regiuni (provincii), printre care și Marele Principat al Transilvaniei (inclusiv *Partium*-ul), anulând astfel uniunea Transilvaniei cu Ungaria și reinstaurând autonomia Transilvaniei reorganizată pe principiul egalității în drepturi a tuturor națiunilor din țară. Tot prin constituția din martie 1849, Bucovina este ridicată la rangul de ducat autonom, organizarea ei administrativă fiind reglementată ulterior, prin patenta imperială din 29 septembrie 1850. „Autorul moral” al constituției octroiote a fost prințul Felix von Schwarzenberg (1800–1852), prim-ministrul Imperiului Austriac (noiembrie 1848 – aprilie 1852). Constituția a fost în vigoare aproape doi ani, până la patenta imperială de Anul Nou (*Silvesterpatent*) din 31 decembrie 1851.

Contextul austriac și transilvan în care apare proclamația lui Iancu mai consemnează câteva momente semnificative. La 25 februarie 1849, la Olmütz, este prezentat memoriul (semnat de Andrei Șaguna, August Treboniu Laurian ș.a.) către împărat al națiunii române din Marele Principat al Ardealului, din Banat, din părțile vecine ale Ungariei și din Bucovina, pentru „unirea tuturor românilor din statele Austriei într-o singură națiune de sine stătătoare”¹. La 2 martie 1849, se emite proclamația comisarului guvernamental maghiar Ladislau Csányi către români, acesta cerându-le să depună armele în decurs de opt zile; în caz contrar se vor aplica pedeapsa bătăii cu bâta și confiscarea averii². La 11 martie 1849, generalul József Bem cucerește Sibiu, silind atât armata c.c., cât și Comitetul Național Român să se refugieze în Țara Românească³.

Începând din acest moment, practic, Transilvania este cucerită și ocupată de trupele revoluționare maghiare conduse de Bem, cu excepția cetăților Alba Iulia și Deva, menținute de austrieci, și a Munților Apuseni, apărați de *Landsturm*-ul românesc comandat de prefectul general Iancu.

Iată, deci, cadrul spațio-temporal, generat de război și de mari răsturnări reformiste și revoluționare, în care se zămislește proclamația „craului munților”.

Conținutul proclamației lui Avram Iancu (4 martie 1849)

Originalul documentului în limba română nu se cunoaște, iar (conform spuselor celor ce l-au publicat prima oară la 1888, Teofil Frâncu și George Candrea) actul ar fi fost scris de altă mână (cu litere latine) și doar semnat de Iancu (cu litere chirilice)⁴.

¹ Ela Cosma, *Cronologia anilor 1848–1849 în Transilvania*, „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu» din Cluj-Napoca”, tomul XLVI, 2009, p. 347–348.

² *Ibidem*, p. 336.

³ *Ibidem*, p. 336.

⁴ Teofil Frâncu, George Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*, București, Tipografia Modernă Gr. Luis, 1888, p. 299–301.

Proclamația din 4 martie 1849 a fost republicată, după T. Frâncu și G. Candrea (1888), fragmentar de Joe Gherman (1937) și integral de Liviu Maior (1972) și Florian Dudaș (2016)⁵.

Concepția documentului îi aparține, însă, neîndoiește tânărului avocat, care glosează, în stilul său inconfundabil, pe marginea unor noțiuni juridice abstracte, precum: **dreptatea, fericirea obștească, judecata, bunăstarea obștească**. Termenul **fericire** (pomenit de 5 ori în acest text) figurează alături de noțiunea de **dreptate** (care apare ca atare de 7 ori, fiind secondată de termeni din aceeași familie de cuvinte: **dreptul, drepturi, dreptii, nedreptii**, sau de sinonime: **judecata**).

Avram Iancu îi îndeamnă pe moșii din Munții Apuseni să dea ascultare și respect judecătorilor și dregătorilor „care au strânsă datorie a face tuturor dreptate”. Aceasta, deoarece „obșteasca bunăstare, în care se razimă fericirea tuturor, numai prin rândul bun [buna rânduială]⁶ se poate susține”. Buna rânduială înseamnă ca toți oamenii să cinstească dreptatea, ceea ce echivalează cu „fericirea de obște”.

Însă, cum există și oameni nedrepti, au fost create judecătoriile. Scopul lor este de a împărți tuturor dreptatea, de „a înfrâna fărădelegile, a pune piedici acestora și cele făcute a le pedepsi după asprime, ca dreptatea să nu se cotopească și dreptii în drepturile sale [lor] să nu se tulbure”.

Cu alte cuvinte, „adică să fie rândul bun, fericirea de obște”. Unii nemulțumiți din ținutul moșilor au început „a face puternicii [demonstrații de forță], a fi neascultători către dregători, adică încep a tulbura rândul bun, fericirea de obște”. Fiecare din acești neascultători, însă, „cu prinsoare [arest] și gloabă de bani [amendă pecuniară] se va pedepsi”, fiind adus la ascultare de „esecuți armați [executori militari] din garda națională pe cheltuiala lui trimiși”.

Intenția autorului proclamației vizează întărirea justiției, condiție *sine qua non* pentru fericirea generală:

„Eu, care împreună cu voi pentru dreptate, adică pentru fericirea de obște m-am luptat și mă lupt, [...] vreau ca rândul bun de acum înainte mai tare să se ție”⁷.

Iancu enunță primele două instanțe juridice: scaunul sătesc de judecată și magistratul ținutului Câmpeni. Îi sfătuiește pe moși să-și caute dreptate „mai întâi la scaunul sătesc, care numai singur în sat are putere a judeca pârele fieștecăruia”, iar dacă nu ar avea satisfacție astfel, „atunci să mute pâra la Magistratul ținutului din Câmpeni, unde făcându-se judecata, se va lua împlinire”.

⁵ Joe Gherman, *Vechi Scaune sătești în Munții Apuseni. Avram Iancu și organizarea Judecătoriilor comunale la 1848*, în vol.: *Judecătoriile comunale în Ardeal, Banat și Vechiul Regat și Scaunele sătești în Munții Apuseni, instituite de Avram Iancu*, ed. Joe Gherman, Cluj, Tipografia Națională S.A., 1937, p. 8–13; Liviu Maior, *Avram Iancu. Scrisori*, Cluj, Edit. Dacia, 1972, p. 77–78; Florian Dudaș, *Prefectul-general Avram Iancu și Legiunea Auraria Gemina*, Oradea, Imprimeria Metropolis, 2016, doc. 114, p. 234–236.

⁶ În paranteze drepte sunt completate omisiunile din textul original sau explicațiile noastre.

⁷ Joe Gherman, *op. cit.*, p. 9; Liviu Maior, *op. cit.*, p. 77–78; Florian Dudaș, *op. cit.*, doc. 114, p. 234–236.

Prefectul general mai explică situația pârâșilor (reclamanților) în funcție de rezultatul acțiunii juridice: dacă „celui care a ajuns cu pâră”, adică pârâșului care a câștigat pricina, i se va încredința stăpânirea asupra bunurilor judecate (intrarea în posesie), „cel care a pierdut pâră”, respectiv pârâșul care a pierdut în instanță în cauza reclamată, este îndemnat să se adreseze instanței superioare. Adică, numai în cazul posesiunilor pierdute la judecata instanțelor inferioare (scaunul sătesc și Magistratul ținutului Câmpeni), reclamanții pot face apel la instanțele superioare.

„Se poate pârî la locurile cele mai înalte”, adică în a treia și a patra instanță de judecată, numai în cazurile privind „stăpânirea a ceea ce s-a pierdut” prin judecata primelor instanțe. Instanțele superioare provinciale și centrale erau Tabla regească de la Târgu Mureș, care funcționa ca și curte de apel a Transilvaniei, respectiv Suprema Curte de Justiție de la Viena.

La rândul lor, „pentru judecata făcută”, judecătorii sunt datori să dea seamă „nu numai înaintea oamenilor, fără [ci] și înaintea Dumnezeuului”. Răspunderea magistraților, deși enunțată, nu este specificată, decât mai mult sub raport moral, judecătorii fiind și ei supuși atât justiției umane, cât și celei divine. Totuși, neapărat, judecătorii sunt chemați „să judece după dreptate, după cunoștință”. Expresia pare a fi adaptarea lui Avram Iancu în limba română a formulei germane „nach Wissen und Gewissen” („după știință și conștiință”), utilizate de funcționarii și oficanții sași și austrieci din Transilvania în rapoartele lor adresate superiorilor, pentru a-i asigura pe aceștia că au întreprins tot posibilul pentru îndeplinirea misiunii încredințate.

Sub oblăduirea noii autorități românești, „s-au făcut orenduială și la Magistratul din Câmpeni, ca și acolo pârile cu putincioasă grăbire să se judece”, respectiv ca pricinile să fie judecate cu celeritate, nu amânate *sine die* ca până atunci.

Magistratul Câmpenilor e însărcinat de Iancu să judece orice fel de pricini, cu excepția celor privind datoriile bănești. Rezultă din context că aceste pricini se vor judeca ulterior, acum, la începutul primăverii începând munca câmpului, pentru producerea viitoarei recolte, din care se vor achita datoriile făcute pe timpul iernii grele de război a anului 1848/1849.

Moșii posesori de drept ai munților și pădurilor ce le-au fost uzurpate de Fiscul austriac c.c. sunt îndemnați să se adreseze Magistratului din Câmpeni, acționând în instanță uzurpatorul imperial. Moșiile acestor moși au fost „cuprinse de fisc ca sterpe”, spune Iancu, referindu-se la următorul fapt. Fiscul c.c. s-a folosit de un artificiu administrativ-juridic, declarând „sterpe”, neroditoare (deci neaducătoare de venit) moșiile moșilor, pentru a le putea prelua, totodată deposedându-i pe foștii lor proprietari. Astfel, prin această formulă de uzurpare, și statutul social al moșilor s-a schimbat: din oameni liberi ei au devenit „coloni” sau chiar „iobagi”. Din această categorie socială inferioară făcea parte chiar tatăl lui Avram Iancu, Alisandru Iancu, în pofida stării materiale foarte bune pe care o avea. Problema era atât de arzătoare pentru avocatul moșilor, încât după revoluție, în anii 1850–1851, Avram Iancu a început lupta cu arma legii pentru *restitutio in integrum* a pădurilor și munților uzurpați de Fiscul austriac⁸.

⁸ G. Bogdan-Duică, *Pădurile moșilor și Avram Iancu*, „Societatea de mâine”, an I, nr. 19–20, Cluj, 31 august 1924, p. 384–387.

Totodată, Avram Iancu anunță că l-a numit în cea mai înaltă funcție juridică pe Iosif Sterca Șuluțiu, care „s-a puternicit prin mine” în calitate de „judele primar din Câmpeni”.

Noul jude primar român desemnat de prefectul general are sarcina de a institui „cât cu mai mare grabă”, în satele unde acestea încă nu există, „scaune sătești” de judecată, ale căror membri componenți vor fi desemnați prin „alegerea poporului”⁹. Iancu enunță astfel principiul electiv al judecătorilor aleși de popor, un principiu consfințit în practica dreptului cutumiar: juzii sătești, ca și jurații, erau aleși din rândul membrilor de vază ai comunităților sătești.

De fapt, satele mai mari și comunele românești aveau scaune de judecată locale. Totuși, având în vedere specificul Munților Apuseni, cu locuințe răsfricate în munte, pe „dâmburi” și dealuri, cu cătune și crânguri alcătuite dintr-un număr redus de gospodării, cu „mutături” (grupuri de gospodării mutate la altitudine pe timpul verii), se pare că prevederea lui Iancu vizează sporirea numărului scaunelor sătești de judecată, insuficiente în raport cu problemele juridice existente în teritoriu.

Noii funcționari români: Ion Sterca Șuluțiu (tribunul cu atribuții militare), Iosif Sterca Șuluțiu (judele primar al Câmpenilor și administratorul comitatului Zarand), Petru Ioanette (învățător la Câmpeni ca oficiar judecătoresc)

Noul „președinte al tribunalului” românesc (cum am spune azi) din ținutul Câmpenilor, membru al vestitei și nobilei familii greco-catolice Sterca Șuluțiu de Cărpiniș, este nominalizat de Avram Iancu ca purtând prenumele de Iosif. În ediția sa critică dedicată *Prefectului general Avram Iancu și Legiunii Auraria Gemina* (2016), Florian Dudaș consideră că funcția trebuie atribuită lui Ioan Sterca Șuluțiu, trimițând într-o notă la biografia sumară a celui de-al doilea pomenit¹⁰. Se pare că istoricul orădean atribuie lui Iancu greșeala confundării numelor celor doi Sterca Șuluțiu, tatăl Ioan și fiul Iosif.

Pentru lămurirea problemei: care dintre cei doi membri ai nobilei familii a fost întâiul jude primar român din Țara Moților, prezentăm mai jos atât medalioanele biografice ale celor doi, cât și un număr de șapte scrisori din primăvara-vara anului 1849, ilustrând corespondența lui Avram Iancu în special cu Ioan Sterca Șuluțiu. Aceste documente demonstrează implicarea activă în războiul național și angajarea „cu acte-n regulă” a ambilor membri ai familiei Sterca Șuluțiu în funcții de conducere din aparatul administrativ-juridic românesc instituit de prefectul general în Țara Moților.

Ioan Sterca Șuluțiu (1796–1858), funcționar cameral și controlor al șpanatului din Abrud, și de asemenea proprietar de mine de aur la Abrud, era fratele

⁹ Joe Gherman, *op. cit.*, p. 9; Liviu Maior, *op. cit.*, p. 77–78; Florian Dudaș, *op. cit.*, doc. 114, p. 234–236.

¹⁰ Florian Dudaș, *op. cit.*, doc. 223, p. 380.

mitropolitului greco-catolic **Alexandru Sterca-Șuluțiu** (1794–1867)¹¹, autorul *Istoriei Horii și a poporului român din Munții Apuseni* (1850)¹², dar și tatăl lui Iosif, juristul-istoric, și al lui Dionisie (d. 1897), judecător la Cluj și pensionat la Turda¹³.

Fiul lui Ioan, Iosif Sterca Șuluțiu (1827–1911), este nimeni altul decât prietenul foarte bun al Iancului și congenerul său, juristul, autorul primei biografii a „craului munților”¹⁴. Născut în Câmpeni, studiile elementare le-a urmat la Abrud, gimnaziul inferior la Zlatna, cel superior la Cluj, iar studiile de drept la Târgu Mureș, unde a fost și practicant la Tabla regească. A plecat să studieze tehnica la universitatea din Pesta, unde l-a surprins revoluția de la 1848. El însuși un spirit entuziast, a aderat la mișcarea reformistă maghiară din 3/15 martie 1848. La chemări repetate din partea părinților, s-a întors acasă la Abrud, făcând cunoștință cu mulți tineri români refugiați la casa părintească și strângând relațiile cu vechii prieteni din copilărie, între care se număra și Avram Iancu, „cel mai vitéz dintre tinerii aceluia timp”. La 6 decembrie 1849 a intrat în serviciu ca funcționar de stat, iar la 1861 a fost ales vicecomite al comitatului Cetatea de Baltă, unde a funcționat timp de șapte ani. Între 1868-1881 a fost consilier de tribunal și judecător la Sibiu, reglementând proprietățile comunale în ce privește comasările, segregările, dreptul de crâșmărit ș.a., bucurându-se de stima și aprecierea țăranilor pentru obiectivitatea și dreptatea judecăților sale. La 1863/1864 a fost deputat în dieta de la Sibiu, ca reprezentant al cercului Blajului. A făcut parte din comisiile petiționară, urbană și a căii ferate; fiindcă „avea un stil frumos și cunoștea limbile patriei perfect”, a fost secretarul clubului deputaților și al regaliștilor români. Tocmai stăpânirea deplină a limbilor germană, maghiară și română a determinat dieta transilvană de la Sibiu să îl numească pe Iosif Sterca Șuluțiu, din partea românilor, în comisia de trei persoane, însărcinate să revizuiască procesul-verbal al dietei și să îndrepte stilul redactării în toate trei limbile transilvane. În 1881 a ieșit la pensie. A fost președinte al **Băncii „Albina” din Sibiu** și vicepreședinte al „Astrei”. A scris o pușerie de articole în reviste și ziare. Dar lucrarea sa de căpetenie este scrierea *O lacrimă fierbinte* (Brașov, 1877), ce descrie, „cu o dibăcie artistică ce te captivază”, episoade din luptele Ecaterinei Varga (Cătălinei Varga) și din mișcările anilor

¹¹ Despre mitropolitul greco-catolic Alexandru Sterca Șuluțiu (1794–1867), născut la Abrud și decedat la Blaj, vezi medalionul biografic în vol.: *George Bariț și contemporanii săi*, vol. IV. *Correspondența primită de la Constantin Papfalvi, Simion Mihali-Mihalescu, Timotei Cipariu și Alexandru Sterca Șuluțiu*, ediție de Ștefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriș, Dumitru Suciuc și Ioan Buzași, coordonatori Ștefan Pascu și Iosif Pervain, București, Edit. Minerva, 1978, p. 356–364.

¹² Alexandru Sterca Șuluțiu, *Istorie a Horii și a poporului român din Munții Apuseni*, ediția I, 1850, ediția a II-a, București, Edit. Viitorul Românesc, 1995.

¹³ Cu acest prilej doresc să atrag atenția asupra confuziilor și să corectez erorile legate de membrii ilustrei familii Sterca Șuluțiu de Cărpiniș, strecurate în lucrarea mea, *Avram Iancu, avocatul moșilor și al națiunii române. Documente necunoscute din colecția Rațiu de la BCU Cluj-Napoca (1850–1877)*, colecția „Avram Iancu – 200 de ani de la naștere” tomul II, Edit. Argonaut și Mega, Cluj-Napoca, 2023, cap. „X. Lăsământul lui Iancu”, subcap. „X.3. Doi ortodocși pe poziții diferite, Șaguna și Iancu”, p. 232.

¹⁴ Iosif Sterca Șuluțiu, *Avram Iancu*, „Transilvania”, nr. V–VI, Sibiu, iunie-iulie 1897, p. 83–115; idem, *Biografia lui Avram Iancu*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1897.

1848–1849¹⁵. Iosif Sterca Șuluțiu este, cum am menționat, primul biograf al lui Avram Iancu, fiind și autorul unui *Memorial* în șase volume.

Dacă activitatea lui Iosif Sterca Șuluțiu în anii pașoptiști (când avea 21–22 de ani) este destul de redusă și relativ puțin cunoscută, tatăl său, Ioan Sterca Șuluțiu (în vârstă de 52–53 de ani la 1848–1849), a fost o prezență constantă, luptând în primele rânduri ale oastei populare comandate de Avram Iancu și fiind un sfetnic de încredere al acestuia. Ioan Sterca Șuluțiu, care servise ca ofițer în armata austriacă în timpul campaniilor antinapoleoniene, ulterior a revenit la Abrud.

În timpul războiului național pașoptist, în calitate de tribun al legiunii *Auraria Gemina* cu rangul de maior, Ioan Șuluțiu și-a folosit aptitudinile militare, devenind conducătorul tactic al operațiunilor militare românești de la 1848 din **Munții Apuseni** împotriva revoluționarilor maghiari, fiind inventatorul legendarelor tunuri de lemn ale lui **Avram Iancu**. El a jucat un rol important și în aprovizionarea oastei populare a Iancului în timpul războiului național, căci, prin intermediul lui Ioan Șuluțiu, comandantul austriac al cetății **Alba Iulia** a trimis muniție **moților** din munți, spre a întări rezistența acestora în fața presiunii **armatelor revoluționare maghiare**. Casa lui din Abrud a servit în anul **1848** drept centru de întrunire a fruntașilor români din Transilvania și loc de azil al pașoptiștilor refugiați din Principatele Române. De pildă, i-a salvat viața revoluționarului muntean **Alexandru Golescu**, care a stat în casa lui Ioan Sterca Șuluțiu de la Abrud, trimițându-l la Paris în momentul în care trupele rusești au intrat în Transilvania pentru a reprimă revoluția maghiară, scăpându-l astfel de la arest pe boierul revoluționar din Țara Românească, cel care avea să devină ulterior, în 1870, prim-ministru al României. Tot la 1848–1849, Ioan Sterca Șuluțiu a instalat pe banii lui spitale în casele țărănilor, pentru îngrijirea răniților, dar s-a îngrijit și de înființarea grânelor pentru caz de necesitate. Ioan Șuluțiu s-a distins ca vajnic susținător al „Gazetei de Transilvania”, fiind foarte apreciat de George Barițiu¹⁶. În „Revista ilustrată” din octombrie 1898 se arată:

„În 6 Maiu 1849 cel dintâiu pe care a pus Hatvany mâna a fost Ioan Șuluțiu, care împreună cu întreaga sa familie au fost arestați și păziți de 10 husari; apoi jefuiți în modul cel mai barbar; ér când a fugit Hatvany a luat cu sine ca prizonieri întreaga familie, care ca prin minune a scăpat de perire. Cu toate aceste, acele familii unguresci, mai multe sute la număr, mai ales femei și copii, cari au scăpat de lancea Moților, familiei Șuluțiu au de a-și mulțami viața, anume lui: Ioan Șuluțiu, Simeon Șuluțiu și protopresbiterului Tobias, a cărui preotésă era sora lui Simeon Șuluțiu. Ioan Șuluțiu s-a distins prin un zel asemenea fratelui său, al metropolitului, pentru

¹⁵ *Josif Sterca Șuluțiu de Cărpiniș*, „Revista ilustrată”, Șoimuș/Reteag, anul I, broșura 10, octombrie 1898, p. 182–183, după „Familia”, nr. 32, Oradea, 1897, și alte notițe.

¹⁶ Medalioane biografice ale lui Ioan Sterca Șuluțiu și Iosif Sterca Șuluțiu din „nobilă familie română a Șuluțestilor” sunt oferite în articolul *Josif Sterca Șuluțiu de Cărpiniș*, „Revista ilustrată”, Șoimuș/Reteag, anul I, broșura 10, octombrie 1898, p. 182–183, după „Familia”, nr. 32, Oradea, 1897, și alte notițe.

tóte întreprinderile românesci, și a stat în mare vază înaintea Românilor. [...] Și-a apărat națiunea și patria, cu sabia și condeiul; merită deci ca numele dânsului să fie însemnat cu onóre în posteritate”¹⁷.

Correspondența dintre Avram Iancu și tatăl (Ion) și fiul (Iosif) Sterca Șuluțiu (ianuarie–iulie 1849)

S-au păstrat mai multe scrisori adresate de Ioan Sterca Șuluțiu lui Avram Iancu în lunile ianuarie–iulie 1849, care aruncă mai multă lumină atât asupra acțiunilor curajoase întreprinse de el în vremea războiului național, cât și asupra strânsei sale relații cu „craii munților”, de a cărui încredere nemărginită se bucura. Poate și Ioan Șuluțiu se va fi numărat printre redactorii proclamației semnate de Avram Iancu la 4 martie 1849.

Într-o scrisoare (pliată și sigilată cu urme de ceară roșie), în limba română, trimisă de la Abrud, la 11 ianuarie 1849, tribunul Ioan Șuluțiu îi transmite prefectului general Avram Iancu de la Câmpeni corespondența sosită de la prefectul Ioan Buteanu. Îl informează despre înaintarea armatei populare românești spre Zarand. De asemenea, îi comunică veștile sosite de la prefectul Alexandru Dobra, privind moartea generalului c.c. Wardener și înfrângerile suferite de comandantul revoluționar maghiar Vasvári Pál (1826–1849)¹⁸.

În raportul său de la Abrud, din 2 februarie 1849, scris în limba română cu litere latine, tribunul Ioan Șuluțiu îl informează pe prefectul Iancu despre trimiterea a 406 fonți de plumb, sosirea lui Alecu G. Golescu la Zlatna și intenția generalului Józef Bem de a ataca din nou Sibiu. Îi cere noutăți din partea Comitetului Național Român de la Sibiu¹⁹.

Tot de la Abrud, din 10 februarie 1849 provine epistola (pliată și sigilată în ceară roșie), în limba română, a tribunului Ioan Șuluțiu către prefectul Avram Iancu la

¹⁷ *Josif Sterca Șuluțiu de Cărpiniș*, „Revista ilustrată”, octombrie 1898, p. 182.

¹⁸ Originalul scrisorii lui Ioan Sterca Șuluțiu către Avram Iancu (Abrud, 11 ianuarie 1849) se găsește la Arhivele Naționale Hunedoara din Deva, Colecția de documente, pachet XXV, dosar V, an 1848, doc. 9. Scrisoarea a fost publicată de Ion Rusu Abrudeanu, *Moșii. Calvarul unui popor eroic, dar nedreptățit. Studiu istoric-politic*, București, Cartea Românească, 1928, p. 422 (ediția a II-a îngrijită de Marius Mureșan, prefață de Emil Luca, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2023), și republicată de Florian Dudaș, *op. cit.*, doc. 58, p. 173–175.

¹⁹ Originalul raportului lui Ioan Sterca Șuluțiu către Avram Iancu (Abrud, 2 februarie 1849) se află la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, Fond RN, inv. nr. 132–83. A fost publicat de Silvestru Moldovan, în „Gazeta Transilvaniei”, 1891, nr. 124; Iosif Sterca Șuluțiu, *Avram Iancu*, „Transilvania”, nr. V-VI, iunie–iulie 1897, p. 102; Eugen Hulea, în vol.: Silviu Dragomir, Eugen Hulea, Lazăr Nichi, *Studii și documente privitoare la Revoluția Românilor din Transilvania în anii 1848–1849. Documente din colecțiile Academiei Române, Asociațiunii Transilvane și ale Muzeului Ardelean*, vol. II, 1944, doc. 178, p. 221–222; Florian Dudaș, *op. cit.*, doc. 81, p. 201–202.

Câmpeni. Emitentul descrie pregătirile militare din tabăra românească, având în vedere zvonurile despre înaintarea armatei maghiare spre Cluj și Alba Iulia²⁰.

La 4 martie 1849 urmează proclamația lui Avram Iancu, în care îl numește pe Iosif Sterca Șuluțiu jude primar în ținutul românesc al Câmpenilor.

Chestiunile amintite în proclamație, cea a „gloabelor”, adică a amenzilor bănești instituite de Iancu, precum și cea a datoriiilor, reies din scrisoarea preotului din Arada, Petru Nicula, scrisă în limba română cu litere chirilice și adresată, în primăvara lui 1849, lui Avram Iancu și (conform lui Florian Dudaș) prefecturii din Câmpeni, spre cunoștința tribunului Ioan Șuluțiu. Sătenii din Arada nu s-au prezentat la mobilizarea oastei din munți, motiv pentru care satul a fost amendat cu 2 galbeni. Preotul din Arada spune că, sătenii nefiind înștiințați despre amendă, abia sâmbătă el va veni la Câmpeni și „oi plăti omeneste” gloaba²¹.

În altă scrisoare (pliată și sigilată cu ceară roșie), scrisă în limba română cu litere latine și dată la Abrud, în 3 aprilie 1849, tribunul Ioan Șuluțiu se adresează către prefectul general Avram Iancu la Câmpeni. Îi raportează despre mobilizarea satelor din împrejurimile orașului, având în vedere apropierea iminentă a trupelor maghiare. Scrisoarea autografă, redactată cu litere latine, este semnată „Ioanne Solutiu, Tribun”²².

Câteva zile mai târziu, în 9 aprilie 1849, tot din Abrud, urmează ultimul raport al tribunului Ioan Șuluțiu către prefectul general Avram Iancu, aflat la Câmpeni. Raportul e scris în limba română, într-o scrisoare pliată și sigilată. Ioan Șuluțiu îi scrie lui Iancu că românii care s-au întors din ținutul Câmpenilor „fac larmă și, ca niște furioși, se laudă în tot chipul, [de] nu-i putem înfrâna”. De aici decurge un mare pericol, acela ca românii, amestecați cu trupele lui Vasvári Pál, să incendieze Bradul, Abrudul și Câmpenii: „că atacând și aprinzând Bradu[l], lesne se pôte întâmpla ca însuși români[i] din Zărând, împreunați cu Vasvari, și Abrudu[l] și ținutul Câmpenilor să-l facă cenușă”. De aceea, tribunul îl imploră pe prefectul general: „Te rog ca pe un bărbat care ai încrederea poporului, grăbește și, făcând cele de lipsă, sfătuiește poporu[l] să nu fie așa necredincios”. Crede că Buteanu și ai săi și-au părăsit poziția de la Buceș. La finele scrisorii, adaugă cuvintele lui Vasile Fodor: „Săracul Buteanu, e în cé mai mare

²⁰ Originalul epistolei lui Ioan Șuluțiu adresate lui Avram Iancu (Abrud, 10 februarie 1849) se păstrează la Arhivele Naționale Hunedoara din Deva, Fond „Societatea de Științe Istorice și Arheologie a comitatului Hunedoara”, Colecția de documente, pachet XXV, dosar V, an 1848, doc. 18. Epistola a fost publicată de Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 420–421; Florian Dudaș, *op. cit.*, doc. 93, p. 214–215.

²¹ Copii ale scrisorii părintelui Petru Nicula din Arada către Avram Iancu și Ioan Șuluțiu sunt păstrate de Muzeul Județean Hunedoara din Deva și prof. Gheorghe Micle din București (*vidi* Florian Dudaș). Scrisoarea a fost publicată de Florian Dudaș, *op. cit.*, doc. 182, p. 313.

²² Originalul scrisorii lui Ioan Sterca Șuluțiu către Avram Iancu (Abrud, 3 aprilie 1849) se găsește la Arhivele Naționale Hunedoara din Deva, Fond „Societatea de Științe Istorice și Arheologie a comitatului Hunedoara”, Colecția de documente, pachet XXV, dosar V, an 1848, doc. 24. Publicarea ei s-a făcut de către Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 422; Florian Dudaș, *op. cit.*, doc. 134, p. 255–256, doc. facsimil, p. 480.

primejdie”. Ioan Șuluțiu concluzionează cu amărăciune: „Destul că stăm foarte rău.” Cere instrucțiuni urgente, iar dacă Iancu nu poate veni în persoană, să trimită ordin prin „fratele Corcheș” Nicolae. În finalul scrisorii, iată încă o admonestare pentru Iancu: „Vai de noi, de nu vei avea acum grijă”²³. Aceasta dovedește poziția de care se bucura bătrânul tribun în ochii Iancului, ca om de încredere al acestuia, în baza loialității lui depline față de „craii munților” permițându-și chiar să îl mustre pentru greșeli și să-l îndemne la o atitudine mai autoritară și mai severă.

Data la Baia de Arieș, în 23 iunie 1849, scrisoarea șpanatului românesc din Baia de Arieș, semnată de șpanul George Crainic și controlorul Iosif Boer, către prefectul Avram Iancu, este redactată în limba română cu litere chirilice. Răspunzând dispoziției lui Iancu privind plata unor lefuri pe lunile mai-iunie 1849, șpanatul imperial comunică faptul că, din lipsa banilor, casa șpanală (casieria comitatensă) și casa silvanală se află în incapacitate de plată.

Astfel, rămân restante de achitat pentru Ioan Șuluțiu 26 florini 20 de cruceri, Iosif Șuluțiu 22 florini 10 cruceri, iar pentru Ioanette pe luna mai 11 florini 36 cruceri și pe iunie 14 florini 3 cruceri monedă convențională²⁴.

Foarte probabil documentul se referă la Petru Ioanette. Tatăl său, Moise Ioanette, născut la Câmpeni, a fost învățător la școala de aici, „cea mai veche unitate de învățământ din Munții Apuseni”, între 1 iulie 1791–1836, fiind primul învățător român cu salariu de la stat. Moise Ioanette a fost învățătorul lui Avram Iancu. Fiul învățătorului Moise Ioanette, Petru Ioanette (născut la 1811 – mort după 1883) a ajuns, din învățător la Câmpeni (1836–1852), oficiar judecătoresc la Alba Iulia, Aiud, Abrud și Câmpeni (1852–1855), notar local în Vidra de Sus (1855–1862), ulterior adjunct de pretor și pretor (până în 1883)²⁵. În 24 februarie 1856, notarul local Petru Ioanette e cel care a redactat și semnat, la Vidra de Sus, *Conscrierea de mörte* a lui Alesandru Iancu, tatăl lui Avram Iancu²⁶. În timpul revoluției pașoptiste, Petru Ioanette a luptat în oastea Iancului, lucru atestat în documentul de față.

²³ Originalul scrisorii lui Ioan Sterca Șuluțiu către Avram Iancu (Abrud, 9 aprilie 1849) este la Arhivele Naționale Hunedoara din Deva, Fond „Societatea de Științe Istorice și Arheologie a comitatului Hunedoara”, Colecția de documente, pachet XXV, dosar V, an 1848, doc. 26. Scrisoarea s-a publicat de către Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 422; Florian Dudaș, *op. cit.*, doc. 139, p. 260–261.

²⁴ Originalul scrisorii șpanatului românesc către prefectul Avram Iancu (Baia de Arieș, 23 iunie 1849) se păstrează la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia, Fond RN, 144–95. A fost publicată de Silvestru Moldovan, în „Gazeta Transilvaniei”, 1891, nr. 128, și republicată de Eugen Hulea, în vol.: Silviu Dragomir, Eugen Hulea, Lazăr Nichi, *op. cit.*, vol. II, doc. 249, p. 287; Florian Dudaș, *op. cit.*, doc. 210, p. 344–345.

²⁵ Silvia Curtici, *Monografia școlară Câmpeni*, colaboratori: prof. Gheorghe Drăgoiu, prof. Liliana Lazăr, Marinela Mihon, Sinziana Selagea, Maria Scrob, cca 2009, p. 3, 4, 12, online: <http://www.campeni.ro/MONOGRAFIA.html>, accesat la 16 ianuarie 2016. F.a., *Avram Iancu*, „Enciclopedia României”, f.d., http://enciclopediaromaniei.ro/wiki/Avram_Iancu, accesată la 2 septembrie 2022.

²⁶ Originalul *Conscrierii de mörte* a lui Alesandru Iancu (Vidra de Sus, 24 februarie 1856) se păstrează la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca. A fost editat critic și publicat pentru prima oară de Ela Cosma, *Avram Iancu, avocatul moșilor și al națiunii române. Documente necunoscute din colecția Rațiu de la BCU Cluj-Napoca (1855–1877)*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut și Mega, 2023, p. 143–152.

Scrisoarea mai dovedește faptul că în primăvara-vara anului 1849, atât Ioan Sterca Șuluțiu, cât și fiul său Iosif Sterca Șuluțiu activau amândoi în aparatul de funcționari publici români, instituit de Avram Iancu, în pofida lefurilor lor, nu numai foarte mici (judecând după sumele menționate), ci și restante.

Problema presantă a banilor necesari pentru salariile noilor dregători români răzbate și din alte scrisori ale Iancului, aflat în căutare grabnică de surse alternative de finanțare. În fine, și pe Iosif Sterca Șuluțiu îl întâlnim și într-un ultim document pașoptist, emis de prefectul general la patru luni și jumătate după proclamația din 4 martie, respectiv la 16 iulie 1849. Documentul acesta (ca și multe din cele expuse anterior), aflat în Arhivele Naționale din Deva, a fost publicat și reprodus în facsimil de Florian Dudaș²⁷.

În scrisoarea sa din 16 iulie 1849, aflat în centrul de comandă al legiunilor românești de la Câmpeni, Iancu i se adresează „Onoratului Domn Administratore” al comitatului Zarand. Îl întreabă dacă, din averile rămase ale nobililor din Zarand, nu s-ar putea înființa „o casă din care să se plătească” dregătorii români instalați în funcții în comitatul Zarand.

Scurta scrisoare din 16 iulie 1849 adresată lui Iosif Sterca Șuluțiu arată intenția lui Avram Iancu privind remunerarea dregătorilor români din ținut. Scrisoarea olografă a Iancului a fost redactată de prefectul general în limba română cu litere latine, aplicându-i și sigiliul Prefecturii *Auraria Gemina* în ceară roșie. Cadrul pecetei e rotund; în câmpul central se află un brad, a cărui imagine e redată în relief; iar legenda conține textul: „SIGILUL PRAEFECTUREI AURARIEI GEMINE”, așa cum vedem în facsimilul scrisorii cu pecetea reprodus de Florian Dudaș. Autorul citat nu reproduce însă și fila conținând adresa scrisorii, astfel că, în ce privește destinatarul acestei scrisori, (până la confruntarea originalului) trebuie să ne bazăm pe explicațiile cercetătorului orădean, care îl identifică pe administratorul român al comitatului Zarand în persoana lui Iosif Sterca Șuluțiu, aflat la momentul acela în satul Rășculița. Se pare că prefectul general Iancu îl numise administrator în locul prefectului de Zarand, Ioan Buteanu, care fusese spânzurat la Iosășel, în 23 mai 1849, din ordinul maiorului Hatvani Imre²⁸.

În baza documentelor prezentate mai sus, putem avansa concluzia că, aflat în centrul său administrativ-juridic de la Câmpeni în primăvara și vara anului 1849, Avram Iancu s-a sprijinit cu cea mai mare nădejde pe doi dintre membrii familiei Sterca Șuluțiu. Este vorba despre mai vârstnicul tribun Ioan Sterca Șuluțiu, și despre fiul său, prietenul Iancului, tânărul Iosif Sterca Șuluțiu, desemnat (la 4 martie 1849) de prefectul general ca judecător primar al ținutului Câmpeni și ca administrator al șpanatului Zarand (mai–iulie 1849). Activitatea lor justifică din plin funcțiile înalte

²⁷ Originalul scrisorii olografe a lui Avram Iancu către Iosif Sterca Șuluțiu (Câmpeni, 16 iulie 1849) se află în Arhivele Naționale Hunedoara din Deva, Fond „Societatea de Științe Istorice și Arheologie a comitatului Hunedoara”, Colecția de documente, pachet XXV, dosar V, an 1848, doc. 34. Documentul a fost publicat de Florian Dudaș, *op. cit.*, doc. 223, p. 379–380, doc. facsimil, p. 485.

²⁸ Florian Dudaș, *op. cit.*, doc. 223, p. 379–380, doc. facsimil, p. 485.

ocupate în primele oficii șpanale (comitatense) românești din Transilvania, pe care Avram Iancu le-a instituit în ținutul Câmpenilor la 1849.

Instituțiile românești ale scaunelor satești și judecătoriilor comunale (1849–1937)

Joe Gherman subliniază faptul că, deja în 1849, în comunele din Munții Apuseni întâlnim (documentar) „scaunele satești, instituite din ordinul lui Avram Iancu, cari dăinuiesc până la 1877, când legislația maghiară le codifică pentru întreaga țară”²⁹.

Autorul, „doctor în drept și științe politice, Inspector General administrativ” (așa cum se recomandă pe coperta cărții), publica în 1937, la Cluj, un volum dedicat *Judecătoriilor comunale în Ardeal, Banat și Vechiul Regat*, a cărui a doua parte viza în mod special *Scaunele satești în Munții Apuseni, instituite de Avram Iancu*³⁰. Interesat, deci, de istoria și evoluția judecătoriilor comunale românești, Joe Gherman subliniază: „În nici o parte a țărilor românești, nu am aflat urme scrise mai importante decât aici în Munții Apuseni, pentru materia ce tratăm”³¹.

El însuși originar din Brad, Țara Moșilor, Joe Gherman (d. iulie 1967) a urmat studii de drept universitare la Budapesta și doctorale la Viena și Cluj (obținând două doctorate în științe juridice), lucrând ca inspector general în urbea de pe Someșul Mic până în 1940, când s-a refugiat la Brașov, unde s-a stabilit definitiv. Fiind înrudit prin alianță cu vestita familie Mureșianu (prin căsătoria sa cu Sevastia, fiica compozitorului Iacob Mureșianu), tocmai Joe Gherman avea să lupte, ca nimeni altul, timp de aproape două decenii ca legatar testamentar însărcinat cu fondarea muzeului memorial *Casa Mureșenilor* (1950-1968). În afara celor două evocări datorate nepoatei sale, Lucia Bunaciu (fiica surorii Lucia a soției lui Joe Gherman, Sevastia, născută Mureșianu)³², atât viața sa plină de prigoană (a fost prizonier la Darnița, în 1917, și arestat de comuniști în Orașul Stalin, circa 1950), cât mai ales scrierile lui Joe Gherman au rămas, practic, necunoscute. Din publicistica sa merită amintite titlurile ce atestă preocupările sale de istoric al dreptului și administrației românești: *Reforma Administrativă 1919-1931*; *Organe administrative în Ardeal și Banat până la 1918*; *Observațiuni asupra proiectului Legii administrative 1936*; *Organizarea judecătoriilor comunale și a judecătorilor de pace în Ardeal, Banat până la 1 ianuarie 1925 și în Vechiul Regat până la 1907*³³.

²⁹ Joe Gherman, *op. cit.*, p. 9–10.

³⁰ *Ibidem*, p. 8–13.

³¹ *Ibidem*, p. 8.

³² Lucia Bunaciu, „Lăsământul” spiritual și material al Mureșenilor, „Cumidava”, revistă editată de Muzeul de Istorie Brașov, XX, 1996, p. 321–327; Idem, *Un om de seamă: dr. Joe Gherman*, „Țara Bârsei”, revistă editată de „Muzeul Casa Mureșenilor” din Brașov, anul VI, nr. 6, 2007, p. 131–136.

³³ Lucia Bunaciu, *Un om de seamă: dr. Joe Gherman*, p. 132.

Studiul *Vechi Scaune sătești în Munții Apuseni. Avram Iancu și organizarea Judecătoriilor comunale la 1848* a fost publicat de Joe Gherman în volumul din 1937 ce constituie o carte rară (inexistentă în bibliotecile din Cluj-Napoca, tocmai orașul în care s-a tipărit, neputând fi consultată nici electronic pe internet). Aduc mulțumiri cercetătorului orădean Florian Dudaș, care mi-a pus la dispoziție (dintr-un exemplar de colecție, din biblioteca personală) paginile scanate ale părții a doua a cărții și pagina de titlu, cu dedicația olografă a autorului: „Prietenului Victor Iliescu. Cu multă dragoste. Cluj, 5/VII/937. Dr. Joe Gherman”³⁴.

La fel de rară (însă, din fericire, disponibilă pe internet) este și cartea pe care o citează intens Joe Gherman, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)* de Teofil Frâncu și George Candrea (București, 1888), menționând faptul că și tatăl său, Ioan Gherman, preot ortodox și profesor de istorie din Brad, a colaborat împreună cu „alți cărturari din părțile locului”³⁵ la culegerea materialului etnografic și istoric descris în capitoul cu care debutează partea a III-a, *Comuna Munteană*, din volumul lui T. Frâncu și G. Candrea³⁶. Joe Gherman mai afirmă că, la 1888, s-a dat ordin ca în Ardeal și Banat cartea despre moși să fie confiscată. „Jandarmii maghiari însoțiți de pretorul Panker Vilmoș din Brad, năvălind noaptea la ora 3 în casa părintească, au căutat cartea și manuscrisul. Erau însă bine ascunse și astfel intenția de a intenta proces tatălui meu a eșuat”³⁷.

Respectând informațiile de teren oferite de cercetătorii de la 1888, Joe Gherman subliniază terminologia specifică satului românesc din Munții Apuseni (din a doua jumătate a veacului al XIX-lea până în a patra decadă a secolului XX) și, totodată, stabilește câteva repere de defalcare a problematicii juridice enunțate: organizarea scaunelor sătești, procedura în fața scaunelor sătești, executarea hotărârilor, aspecte ținând de dreptul familiei: declararea de „nevastă” și a „paternității” (J. Gherman) sau „cununia la salcie și cununia la judele comunal” (T. Frâncu, G. Candrea)³⁸.

Astfel, organizarea scaunelor de judecată viza: a) stabilirea unei anumite zile în fiecare săptămână, când „se țin legi”, împlicinații înfățișându-se înaintea „bătrânilor satului”, numiți „jurații cei mari”, „comitet” și „scăuneni”; b) dregătorii civili ai satului (căci existau și cei ai bisericii, numiți de T. Frâncu și G. Candrea „fețe bisericesti”³⁹),

³⁴ Pagina de titlu a vol.: *Judecătoriile comunale în Ardeal, Banat și Vechiul Regat și Scaunele sătești în Munții Apuseni, instituite de Avram Iancu*, editat de Joe Gherman.

³⁵ *Ibidem*, p. 10.

³⁶ Teofil Frâncu, George Candrea, *op. cit.*, cap. „Comuna Munteană”, p. 109–115.

³⁷ Joe Gherman, *op. cit.*, p. 10, nota 1.

³⁸ Teofil Frâncu, George Candrea, *op. cit.*, p. 171–172; Joe Gherman, *op. cit.*, p. 11–12.

³⁹ Teofil Frâncu, George Candrea, *op. cit.*, p. 111–113, arată că *fețele bisericesti* fac parte din *fruntea satului*, cuprinzându-i pe *preot*, „care e prima persoană în sat”, *cantorul*, *dieci*, *curatorii* sau *cititorii* bisericii, *crâșnicul*, descriind atribuțiile acestora. Li se adaugă, cu statut și atribuții inferioare, *clopotarul* și *prescurarița* („o muere ertată, căreia preotul îi încredințează *pristolnicul* spre a face prescuri). Pentru delict, cum ar fi: purtarea necuviincioasă în biserică, vorbe urâte și defăimătoare de vătămare (ofensare) a unei *fețe bisericesti*, preotul mai cheamă ca judecători, pe lângă *cititori*, și pe *bătrânii satului*. Pedepsele dictate sunt în bani pentru *lada bisericii* (fondul bisericii), care mai conține și banii adunați în biserică cu *discul*, precum și *cinstea* sau *dania* binefăcătorilor. Din *lada*

„jurații cei mari” în număr de șase și împreună cu „judele primar” șapte – aleși dintre cei mai de văză oameni, care trebuiau „să fie toți cu părul cărunt” – în cazuri de judecată „rumpeau legea”(pronunțau sentința); c) dacă una din părți făcea observații temeinice, putea să-și aleagă alți trei inși din aceeași comună sau din comuna vecină; la fel putea să facă și partea adversă, iar astfel: d) cei noi aleși în număr de șase „juzi” (împreună cu „primarul”) se constituiau în „tribunal” și „ascultând părțile”, rosteau „judecata”.

Se mai precizează: e) statutul social și electoral al locuitorilor și f) modul de alegere a reprezentanților locali. Toți locuitorii comunei (de parte bărbătească) – care, în Munții Apuseni, erau „după neam, stare și capacitate” de trei categorii: **frunțași**, **mijlocași** și **oameni de rând**– se bucurau de „dreptul complex al sufragiului universal” (J. Gherman), căci se adunau cu toții și hotărau în chestiuni importante, așa cum era și alegerea reprezentanților comunali.

Procedura juridică era: a) scurtă și orală; b) deliberările se făceau în lipsa părților; c) cel mai bătrân își spunea mai întâi părerea, iar judele (primar) prezida; d) citațiile se trimiteau cu așa-numiții „jurați de uliță” sau „gornici”, care erau plătiți de reclamant cu o taxă de „o groșiță” (un ban, de unde expresia din Munții Apuseni, până la Brad, pe valea Crișului Alb: „acum taci, că eu am pus groșița, vom vedea ce va da legea”); e) dacă în cursul judecății părțile se împăcau, acuzatul trebuia să înapoieze acuzatorului „groșița” plătită pentru citație, iar cel care câștiga procesul „se fălea prin sat” (T. Frâncu, G. Candrea), zicând: „eu am avut iuș” (expresie, de pe vremea romanilor, spune J. Gherman, rămasă în uz și la 1937 în Țara Moșilor și pe Valea Crișului Alb).

Despre „gornici”, Teofil Frâncu și George Candrea notau (1888): „Poruncile se publicau [se făceau publice] prin un slujitor al satului care striga din deal celor din vale și din vale celor din deal.” Aceiași cercetători au cules din comuna Bulzești, de lângă Vidra de Sus, o formulă „caracteristică pentru graiul Bulzeștenilor și pentru coprintul ei glumeț”:

„Măi, Crășune [Crăciune], mă! Da bui [coboară] djin djeal la vâle⁴⁰, drăcul ardă în cine [tine], c-a vinit **nevoia** șa [cea] **vânăță**⁴¹ în sat la noi cu hodoróge [cizme] în pișóre [picioare] și cu sci smeii în capece [capete]⁴²; îi înșins [încins] cu **băsăma teremtet** [sabia] și nu mîncă nimic numai brândză [umplură] dje găină friptă, turtă

bisericii se dau bani împrumut sătenilor când sunt strâmtorați; foarte rar se dau împrumut oamenilor din altă localitate, iar celor *de altă lege* – niciodată. Dobânzile de împrumut se plătesc în produse, în cele mai multe locuri, iar pentru încasarea banilor împrumutați nu se iscă procese niciodată, fiindcă oamenii „plătesc din toată inima”, înapoind împrumutul.

⁴⁰ Vocalele transcrise de T. Frâncu și G. Candrea prin *ā, ū* sunt lungite în vorbire: „laapte”, „cuuraat”.

⁴¹ „Nevoia cea vânăță” este *persecutorul*, căci – afirmă T. Frâncu și G. Candrea – „așa numesc Crișenii pe un fel de călărași administrativi însărcinați cu afaceri de jendarmi”.

⁴² Cu „pinteni la călcăie”.

dje grâu cūrăt și vârvul [vârful, spuma] lăpcelui [laptelui]⁴³. Și a porunșit [poruncit] că mâne în revărsat de sat să fiți djin sus de zori cu căce [câte] patru cară [care] la doi boi”⁴⁴.

Umorul de limbaj din această „strigare peste sat” rezultă din inversiunile din ultima frază, care corect ar suna: „Și a poruncit ca mâne în revărsat de zori să fiți din sus de sat cu câte patru boi la două care”.

Executarea hotărârilor avea loc când: a) executorii **nu găseau niciun semn la poarta** celui judecat; b) dacă **în fața porții** era împlântată **o furcă sau un par, în vârf cu o pălărie**, executorii se retrăgeau, fiindcă semnul le indica faptul că cel judecat e nemulțumit cu judecata și va pleca la Câmpeni, la magistrat, pentru o nouă judecare; c) semnul se numea „răpușie”, iar cel care nu-l respecta „se juca cu viața” (J. Gherman redă și expresia curentă în Zarand: „m-a pus pe răpușie” = m-a pus pe fugă, grabă); d) mijloace de probațiune în fața scaunului sătesc erau *martorii și jurământul*.

Proba cu jurământ, la poalele Apusenilor și pe Crișul Alb, începea întotdeauna cu „formula sacramentală”: „Sâmbea lui Sâmba”, cu variantele: „Sânt Sâmba”, „Sânt Sâmbeni”, „Sânt Sâmbenii”, ceea ce înseamnă: „zic, zău”; „zău, lui Dumnezeu”; „crede-mă, zău”; „de bună seamă”.

Teofil Frâncu și George Candrea afirmă că: „La un asemenea jurământ am asistat în persoană la 1857 în comuna Benic”⁴⁵. Culegătorii mai susțin că în vorbirea curentă se auzea adesea acel jurământ pe la 1888.

Joe Gherman redă explicațiile expresiei „Sâmbea” oferite de mai mulți autori. Victor Păcală (*Monografia comunei Rășinari*, 1915, p. 44) îl menționează pe „sâmbie” ca substitut al judeului, care judecă pricini de hotar și altele; Ion Bogdan (*Documente „Ștefan cel Mare”, vol. II, București, 1913, p. 361*) găsește într-un document de la 1481 un „simbia”, adică judecător; în *Lexiconul de la Buda* (1825) se arată: „Simbea sau Sâmba = formula *adfirmandi: certe, procerto, indubie, igazán, kétségekivül, bizonyoság, sicher, gewiss*. Notă: formula se întrebuintează în graiul comun și se spune Simbian sau Sântul Sâmban.”; Vasile Bogrea (*Daco-România*, vol. II, Cluj, 1922, p. 658) crede că Sâmba ar fi *szembe* (în limba maghiară) = față în față. Sunt reproduse și alte opinii mai fanteziste⁴⁶.

În opinia mea, tocmai în formula de jurământ de mai sus ar trebui să căutăm originea și înțelesul expresiei „a purta sâmbetele” = a dușmăni, a pizmui, a purta pică, a urî pe cineva, a purta cuiva un gând rău, a căuta să facă rău cuiva.

Joe Gherman evidențiază câteva practici de drept cutumiar specifice moșilor din Munții Apuseni, redate de Teofil Frâncu și George Candrea în capitoul dedicat obiceiurilor din ciclul familiei, de la nuntă, și le așează în rândul obiceiurilor juridice. Sunt descrise alte atribuții speciale ale scaunelor sătești de judecată, în afară de procesele dintre părți evocate mai sus. Aceste atribuții particulare din lumea moșilor

⁴³ „Vârful laptelui” înseamnă smântână.

⁴⁴ Teofil Frâncu, George Candrea, *op. cit.*, p. 115.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 114.

⁴⁶ Joe Gherman, *op. cit.*, p. 11.

țin, de fapt, de dreptul familiei, vizând declararea de neveste a „fetelor care au greșit” și declararea paternității asupra copilului acestora (J. Gherman), ascunse sub cupola obiceiurilor legate de „cununia la salcie și cununia la judele comunal” (T. Frâncu, G. Candrea)⁴⁷.

Joe Gherman consideră că, până la apariția scaunelor sătești, „declararea de nevestă și **îmbrobodirea**” se făcea neoficial (cununia la salcie), iar „după înființarea scaunelor, procedura era solemnă și după anumite reguli”⁴⁸ (cununia de către juzii comunali).

În realitate, credem noi, având în vedere că până la finele secolului al XIX-lea **adevărata căsătorie**, cea **recunoscută oficial**, era cea bisericească, avem de-a face cu două **practici de mediere**, curențe în satele moșilor din Apuseni, dar specifice dreptului obișnuielnic românesc (*Jus Valachicum*) în ansamblul său. Jucau un rol de prevenție, de stopare a cursului negativ al situației fetelor nemăritate care au rămas însărcinate. Aceasta, mai înainte ca sarcina ilegitimă să atragă după sine oprobiul bisericii („afurisenia”, oprirea „greșiților” de a intra în biserică, interzicerea Sfințelor Taine, ceea ce, practic, conducea la excluderea din comunitate) sau să ajungă caz de judecată în fața scaunului sătesc ori a magistratului.

Așadar, „fetele greșite” erau cununate, în două modalități: erau „îmbrobodite” (li se puneau broboada de nevestă) fie de către două femei, lângă o **salcie** sau un **gard**, fie în fața „juraților mari”, la primărie. În ambele cazuri, ceremonia dobânda astfel un caracter cvasisolemn sau solemn, de legitimare a cununiei și de atribuire a paternității, chiar și în situația în care mirele, viitorul tată al copilului, lipsea sau refuza să participe. Comunitatea sătească rezolva astfel o situație intolerabilă, silind atât pe „fata greșită”, cât și pe fecior să-și asume noul statut civil și să-i asigure copilașului care urma să vină pe lume un cadru familial stabil și legitim.

Iată „cununia la salcie”, descrisă de Teofil Frâncu și George Candrea:

„Prin unele sate din munți, mai demult, exista și obiceiul că dacă o *fată mare* era însărcinată, două femei mai *în etate* o luau și o duceau la un *gard* sau la o *salcie*. Aici, după ce *îi împleteau părul* ca la neveste și *învăliind-o* [punându-i vâlul, năframa de nevestă], se întorceau împrejurul ei, zicând de trei ori:

– Cunună-se róba lui Dumnezeu N.N. cu gardul sau cu salcia.

De aici veni vorba că cutare sau *cutare fată a fost cununată la salciă*”⁴⁹.

Tot în termenii autorilor de la 1888, care descriu asemenea practici întâmplute în comuna Muncel la 1851 și 1854, cunoscând „chiar și numele persoanelor în chestiune”, cununia în fața „birăului” (primarului) și a „juzilor comunali” se desfășura astfel:

„Pe la Ofenbaia [Baia de Arieș], tot în vremurile de demult, *fetele greșite* erau cununate în toată forma [formal, oficial] de *juzii comunali* și, de aceea, sătenii ziceau că asemenea fete sunt *măritate* sau *învălite de birae* (primar).

⁴⁷ Teofil Frâncu, George Candrea, *op. cit.*, p. 171–172; Joe Gherman, *op. cit.*, p. 11–12.

⁴⁸ Joe Gherman, *op. cit.*, p. 12.

⁴⁹ Teofil Frâncu, George Candrea, *op. cit.*, p. 171.

„Fata greșită” era invitată printr-un gornic comunalla primărie, unde judele, doi jurațiși mai mulți gornicio așteptau și, îmbiind-o cu „beătură”, o întrebau cu buna: „de cine este însărcinată?”. Dacă spunea că „ibovnicul”ei e cutare fecior „june”⁵⁰, atunci hotărau ziua în care să se facă la primărie „învălirea” (**îmbrobodirea**) și declararea ei ca **nevastă**.

La ziua numită, fata se înfățișa însoțită de **naș și nașă**, aleși de ea sau numiți de primar și, **dacă feciorul citat nu se prezenta**, se făcea **învălirea și declarațiunea chiar și în lipsa lui**.

Toți erau îmbrăcați sărbătorește și „învălirea” se făcea cu solemnitate. Fata era pusă pe un scaun în mijlocul casei și „biraie” la masă, iar „nașa îi împletea părul ca la neveste” și-o „îmbrobodea tot asemenea”.

După această formalitate, judele declara: – Tot omul să știe că fata N.N. de azi înainte e **nevastă** și copilul pe care îl va naște e a[l] lui N.N.

În urma declarațiunii, se ospătau cu „beătură” ca și la nuntă și **feciorul**, prezent sau absent, era somat să se cunune cu ea și la biserică, iar dacă se opunea, trebuia „să plătească rușinea”⁵¹.

Sintetizând argumentele juridice, etnografice și lingvistice, în 1937 Joe Gherman concluzionează, stabilind o cronologie inversă a funcționării scaunelor sătești de judecată în Țara Moșilor înainte și după secolul al XIX-lea, totodată afirmând cu hotărâre caracterul specific românesc, ținând de *Jus Valachicum*, al **judecătorilor comunale** ale moșilor în raport cu instituțiile omoloage săsești sau maghiare:

„Din descrierea de mai sus a vechilor **scaune sătești**, instituite prin proclamațiunea lui Avram Iancu la 1849, precum și din expresiile și obiceiurile, pe cari le găsim și astăzi în viața curentă a populațiunii Munților Apuseni și a Zarandului, ne putem face cea mai fidelă icoană a organizațiilor existente pe acele vremuri, cari susținem că nu erau nicidecum de origine germană și cu atât mai puțin maghiară. Din contră, putem afirma în deplină cunoștiință a problemei că judecătorii comunale instituite cu mult în urmă de stăpânirea maghiară [1877], sunt copia fidelă a **scaunelor sătești** de proveniență romană și românească. (*Jus Valachicum, jus Valachorum și antiqua et laudabilis Valachorum consuetudo*, Dr. C. Pavel, Beiuș)”⁵².

Concluzii

Cu adevărat revoluționară, proclamația lui Avram Iancu din 4 martie 1849 anunță pentru prima oară introducerea și instituționalizarea justiției românești în teritoriul prefecturii *Auraria Gemina* din Țara Moșilor, armonizând vechile instituții de drept cutumiar românesc ale scaunelor sătești de judecată cu principiile promovate

⁵⁰ „June”, holtei, necăsătorit.

⁵¹ Teofil Frâncu, George Candrea, *op. cit.*, p. 171–172.

⁵² Joe Gherman, *op. cit.*, p. 12–13.

de jurisprudența europeană modernă privind atât libertatea, egalitatea și fraternitatea, cât și egala îndreptățire a tuturor națiunilor din Ardeal.

Din păcate contextul belic amintit la început și războiul național din Apuseni au schimbat ordinea priorităților, iar victoria austriacă post pașoptistă a atras după sine aplicarea constituției octroiate. Dar a fost o aplicare strâmbă: nu în sensul egalei îndreptățiri a tuturor națiunilor Imperiului, ci în sensul egalei pedepsiri a lor. Căci tratament juridic egal au primit din partea habsburgilor atât foștii lor inamici (insurgenții maghiari), cât și foștii lor aliați (confederații români).

Astfel că acest prim impuls, datorat lui Avram Iancu, de instituționalizare a justiției românești în Transilvania (1849) a trebuit să mai aștepte încă aproape trei sferturi de veac și s-a putut materializa abia târziu, după Marea Unire (1918).

ANEXE

1.

4 martie 1849, Câmpeni. Proclamația autografă a prefectului general Avram Iancu către locuitorii români ai prefecturii „Auraria Gemina” și ai Țării Moților, anunțându-i despre instituirea justiției românești în Ardeal.

Fraților Români!

Obșteasca bună stare, în care se reazimă fericirea tuturor, numai prin rândul bun⁵³ se poate susține; rândul bun ar fi când tot omul din inimă și prin fapte bune ar cinsti dreptatea, adică tot omul ar fi drept. Dat fiind că nici un sat, nici un ținut este în care să nu fie oameni, și [care] din inimă și prin fapte nu cinstesc dreptatea, adică în tot locul se află și oameni nedrepti, pentru aceea ca oamenii nedrepti să nu poată turbura⁵⁴ rândul bun, fericirea de obște, au ridicat între oameni judecătorii; dregători, căroră toți suntem supuși cu ascultare și care au strânsă datorie a face tuturor dreptate, a înfrâna fărădelegile, a pune să nu se cotopească, și dreptii în drepturile sale să nu se întulbure, adică să fie rândul bun, fericirea de obște.

Eu am înțeles că vre-o câțiva din ținutul nostru încep a face puternicii⁵⁵, a fi neascultători către deregători, adică încep a tulbura rândul bun, fericirea de obște.

Eu, care împreună cu voi pentru dreptate, adică pentru fericirea de obște m-am luptat și mă lupt, nu vreau ca aceia să se tulbure, fără⁵⁶ vreau ca rândul bun de acum înainte mai tare să se ție⁵⁷, și aceea gândesc că cei mai mulți dintre voi asemenea ca și mine voiți.

Drept aceea, vă sfătuesc ca de acum înainte nimenea mai mult să nu cuteze a face puternicii, a fi neascultători, că acela cu prinsoare⁵⁸ și cu gloabă⁵⁹ de bani aspru se va pedepsi, și tot neascultătorul, și [cu] esecuți armați⁶⁰ din garda națională⁶¹ pe cheltuiala lui trimiș[i], la ascultare se va [a]duce.

⁵³ Buna rânduială.

⁵⁴ Observăm, aici și mai jos, folosirea alternativă a rădăcinii cuvântului cu rotacism (*turburat*) și fără (*a tulbura, să se tulbure, întulburat*).

⁵⁵ Demonstrații de forță, de putere.

⁵⁶ Ci.

⁵⁷ Să se țină.

⁵⁸ Arest.

⁵⁹ Amendă.

⁶⁰ Executori militari.

⁶¹ Garda națională românească.

Fieștecăre dintre voi, dreptul său⁶² să-l caute mai întâi la scaunul sătesc⁶³, care numai singur în sat are putere a judeca pârele⁶⁴ fieștecăruia; dacă nu s-ar putea cumva destuli⁶⁵ cu judecata scaunului sătesc, atunci să mute pâra la Magistratul ținutului din Câmpeni⁶⁶, unde făcându-se judecata, se va lua împlinire⁶⁷, adică, care a ajuns cu pâra va căpăta în stăpânire, ca și care a perdut pâra⁶⁸, numai afară de stăpânirea a ceea ce s-a perdut prin ea⁶⁹ se poate pârî la locurile cele mai înalte⁷⁰.

Oameni[i] aceia, care au cădință⁷¹ la moșiile cuprinse de fisc⁷² ca sterpe⁷³, să vină la Magistratul Câmpeniului. Apropiindu-se acuși⁷⁴ lucrutul pământului, se îndatorează⁷⁵ scaunul sătesc ca acăr ce fel⁷⁶ de pâra, afară de datorii, să ție la judecată⁷⁷, să judece după dreptate, după cunoștință, că pentru judecata făcută judecătorii nu numai înaintea oamenilor, fără și înaintea Dumnezeului⁷⁸, sunt datori a da seamă; așa s-au făcut orenduială și la Magistratul din Câmpeni, ca și acolo pârile cu putincioasă grăbire⁷⁹ să se judece.

Unde nu sunt până acum scaune sătești, s-a puternicit prin mine judele primar din Câmpeni, Iosif Sterca Șulu[iu], ca pe lângă alegerea poporului, să le ridice în tot satul cât cu mai mare grabă⁸⁰.

Câmpeni, 4 martie 1849

Avram Iancu,
Prefect

Original: Pierdut.

Publicație: Teofil Frâncu și George Candrea, Români din Munții Apuseni (Moșii), București, Tipografia Modernă Gr. Luis, 1888, p. 299–301; Joe Gherman, Judecătorii comunale în Ardeal, Banat și Vechiul Regat și Scaunele sătești în Munții Apuseni, instituite de Avram Iancu, Cluj, Tipografia Națională S.A., 1937, p. 9 (partea finală a documentului); Liviu Maior, Avram Iancu. Scrisori, Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 76–78; Florian Dudaș, Prefectul-general Avram Iancu și Legiunea Auraria Gemina, 2016, doc. 114, p. 234–236.

⁶² Dreptatea sa.

⁶³ Scaunul sătesc de judecată, prima instanță.

⁶⁴ Plângerile.

⁶⁵ Îndestula, mulțumi.

⁶⁶ Magistratul ținutului Câmpeni, instanța a doua.

⁶⁷ Pârâșii vor avea satisfacție.

⁶⁸ „Cel care a ajuns cu pâra” = pârâșul care a câștigat pricina; „cel care a perdut pâra” = pârâșul care a pierdut în instanță în cauza reclamată.

⁶⁹ Cu excepția posesiunilor pierdute la judecata instanțelor inferioare.

⁷⁰ La instanțele superioare provinciale și centrale.

⁷¹ Cei care au cădere, cei care au dreptul, cei cărora li se cade, cei cărora li se cuvine.

⁷² Este vorba despre moșii posesori ai munților și pădurilor uzurpate de Fiscul imperial.

⁷³ Neroditoare.

⁷⁴ Acum.

⁷⁵ Este însărcinat.

⁷⁶ Orice fel. Regionalismul *acăr* provine din *akar*, lb. maghiară = ori, sau.

⁷⁷ Să se judece de către Magistratul Câmpenilor.

⁷⁸ Ci și în fața lui Dumnezeu.

⁷⁹ Cu cea mai mare grabă posibilă, cu celeritate.

⁸⁰ Cu cea mai mare grabă, grabnic.

2.

Câmpeni, 16 iulie 1849. Scrisoarea olografă a prefectului Avram Iancu către administratorul comitatului Zarand Iosif Sterca Șuluțiu, în limba română cu litere latine, cu sigiliul prefecturii „Auraria Gemina” în ceară roșie.

[Recto]

Onorate Domnule Administrator!

Starea finanțelor prezentă mă îndatorează ca să fac următoarea întrebare: Oare și încât s-ar pute[a] înființa din rămasele bunuri a[le] nobililor din Zărand acolo o casă⁸¹ din care să se plătească toți care sunt puși în oficiu⁸² în acel comitat.

Răspunsul pe⁸³ această a me[a] întrebare cu atât mai vârtos îl aștept, pentru ca numa[i] atunci oi pute[a] dota pe ace[i]a care poartă ceva deregătorie⁸⁴ în Zărand.

Câmpeni, 16 Iulie 1849

Iancu,
Prefect

[Verso]

Onoratului Domn Iosif Sterca Șuluțiu
Administratorul Comitatului Zărand,
la Râșculița

Din Oficiu

[Adăugire ulterioară a emitentului sau a unui arhivar, care completează în stânga datele înregistrării actului.]

Nr. 5 D.Z. [1]849

Original: Arhivele Naționale Hunedoara din Deva, fond „Societatea de Științe Istorice și Arheologie a comitatului Hunedoara”, Colecția de documente, pachet XXV, dosar V, an 1848, doc. 34.

Publicație: Florian Dudaș, *Prefectul-general Avram Iancu și Legiunea Auraria Gemina*, Oradea, Imprimeria Metropolis, 2016, doc. 223, p. 379–380, doc. facsimil, p. 485.

⁸¹ O casierie.

⁸² Toți funcționarii, oficianții, dregătorii.

⁸³ La, pentru.

⁸⁴ Dregătorie, funcție.